

Органите [Отделенията] в музикалния орган

Камен Петев

Както е известно органът разполага с една педалиера и няколко клавиатури, наречени мануали. И трябва да признаем, че именно този инструмент освен че е първият, за когото се създава клавиатура с клавиши /Ктесибиос – 264 г.пр.н.е./, той е и причината за използване на две и повече комбинирани клавиатури. Мануалите най-често са два или три, но при някои инструменти достигат до главозамайващите 6, дори 7 мануала /органът в Атлантик сити/, всеки със своя отделна секция от тръби, регистри, въздушни камери и кутия, която ги отделя от останалите. Повечето секции на органа, включително педалът, са разделени на две половини - лява и дясна, наречени съответно до и до диез страни. Например Шуке-органът във Варна, където педалът е разделен на две по три части и освен него има още три мануала, общият брой въздушни камери със самостоятелен мях, върху които са поставени тръбите е 12. В действителност тази многосекционност на инструмента не е разделяне на части, а и не е заради възможността да се свири едновременно на два различни мануала. Причината лежи в историческото развитие на инструмента от късното Средновековие – XII – XVв. След като органът се утвърждава като необходим и многофункционален инструмент в църковния храм, той започва да бъде строен масово и непрекъснато е търсено удачното пространство за разполагането му в обема на храма. Използването на органа по време на религиозната служба, в началото и в края, става толкова активно, че в един кратък период от деня, органът е трябвало да приглася на църковния хор, обикновено разположен в страничната капела; след това подкрепял пеенето на водещият службата или групата участващи свещеници; после органът засвирвал /прелюдирал/ сам върху хорална мелодия, след което отново подкрепял свещеническият хор. Между всичко това инструментът засвирва и хоралната мелодия, предназначена за богомолците, след което тихо им акомпанира за темпо и интонация. В края, а понякога и в началото на службата органът подготвя или утвърждава религиозното настроение за деня със самостоятелно солиране. Така в много църкви се налага да бъде поставен отделен орган в предната част, близо до олтара и свещениците, друг при хоровата капела или пък на западната /задната конзола/ в залата. Оказвало се твърде неудобно органистите да прибягва от един на друг орган през храма по време на църковната служба, а и да наемат по двама или повече органисти и по един помощник на мяха /калкант/ е изисквало много разходи. Кой ли е готов да плаща много за органисти !? Така някой неизвестен ни все още гений един ден открива, че е възможно всички органи да се управляват от едно място, като същевременно всеки от тях запазва характерните си регистри – за съпровод, солиране, плено и т.н. Отделните органи в инструмента получават различни имена, според страната, езика и традициите. В Германия секциите са наречени според мястото на което се намират – горе, долу, зад гърба на органиста. Донякъде е така и в Испания. Във Франция имената са според функционалната роля – Positif, Postif d'Echo, Solo, Voiterie, Jeu battant, Chor-orgue и т.н. Англичаните използват френските наименования, понякога примесени с немски.

Основната секция в един орган е главната /Hauptwerk, Grand Orgue, Grand Organ/. Главният или големият орган представлява основната концептуална звучност,

принципална, със силни и богати микстури, с основния гръбначен стълб на принципалите. Като правило регистрите там са плътни, с тежнение и гравитет, солидност, ясно изразена типична мензурност. Същото се отнася и за непринципалните регистри. Там се разполага най-ниският принципал, с изключение на Педала, това е и секцията с най-ниска диспозиция – обикновено на основа 8' или 16'. При по-малките органи може да бъде и 4', докато втора секция може да по-високо – на 2'. Главната секция разполага и с голямата микстура, а нерядко и с втора, висока микстура като Scharff или Cimbel. Принципалите не са прекалено тясно мензурирани, така че пленото притежава една добра плътност и стабилност наред с богатата обертонова структура и сребрист гланц на миксурите. Тук се разполагат основното плено-езичкови регистри, обикновено поне два. Това най-често са тропети или от тропетен тип, които също са с балансирана богата обертонова структура, силни, с обемен звук и мощ. На тази секция задължително се разполагат и поне два тихи флейтови регистъра за провеждане на фактура с топъл заоблен тембър или за подкрепа и уплътняване пленото или бързото произношение на езиковите регистри. Флейтовите осигуряват и възможността главният мануал да се използва и в някои случаи на ансамблово свирене. Често имаме и един 16' –ов флейтов /гедакт/, който е много необходим при романтичните композитори, а също и за добра плътност и тежнение в плено. В периода на Барока има практика да се диспонира Quintadena 16' като основа на една уплътнена и същевременно изразителна темброва комбинация. В много случаи тук ще намерим и една типична гамба на основа 8' или 4', с която се обогатява тембровия потенциал и способността за нежни и деликатно тембрирани съчетания. А и в едно голямо плено две флейти с един щрайхер винаги звучат добре. От аликвотите в този мануал можем да срещнем най-често широката квинта Nassat 2 2/3', при френските органи – и ниския Nasard 5 1/3'.

Позитивът /Positive, Positif, Oberwerk/ представлява алтернатива на главния орган. Той звучи по-тясно и по-високо /не непременно в по-висока позиция/. Принципалите звучат с относително по-тих основен тон, но с малко по-силни и високи обертонове в сравнения с главния. Може да се каже, обаче, че разликата с главния мануал е не толкова в мензурите, колкото в ситуирането на миксурите по вертикала. Миксурата е по-висока, по-тембриста и също е алтернатива на тази в главния орган. Обикновено тя е Scharf или Cimbel. Ако обаче на главния мануал имаме голяма + висока микстури, то миксурата в позитива е между тях. Примерно ако на големия орган имаме Mixtur 2'+ Cimbel 1', в другия имаме Scharff 1 1/3'. Позитивът звучи малко по-тихо от големия орган и с тембровото си различие създава отношение на *grorosta-gisposta* между двата органа. Той е функция на главния и много често се използва за контрастно съпоставяне на една музикална фактура с повторение. В периода на Барока този контраст е използван изключително често като форма на *f – mf*. При добре съставена концепция от органостроителя, смяната на двата мануала звучи като преход от звука на орган пред публиката, към малък, поставен в задната част на залата. Както се вижда от примера, контрастът е повече в тембъра отколкото в голямата динамична разлика. Понякога органистът иска да противопостави *f* на *p* и сполучливо може да замени миксурата в позитива с един или два аликвота. Така на принципали + микстура в главния орган контрастира принципали + една или две квинти /а дори и терца/ в позитива. От горния пример става ясно че тук винаги разполагаме с аликвотни регистри, между които често и Terz 1 3/5'. В повечето случаи имаме и поне един комбиниран от два или повече реда регистър като Sesquialtera, Glockleinton или друг. Към това разполагаме с няколко меки и сравнително шипоки флейтови като или други

специфични или топли колорити, а също и приглушен гедакт /запушен/. Така в позитива имаме достатъчно топли и неутрални флейтови за ансамброво свирене и съпровод. Почти винаги в тази секция разполагаме с регистър 2', дори и да нямаме такъв в големия орган. Като цяло регистрите в позитива достигат поне една степен над главния – 2 2/3' → 2'; 2' → 1' и т.н. Когато в главния орган разполагаме с аликвотен регистър, той по същия начин стои по-ниско от тези на позитива. Във френските органи ще намерим неминуемо ниска терца в главния /6' или 3 1/5'/ и нейното дублиране октава по-високо в някой от позитивите. В тази секция имаме обикновено един солов езичков регистър и той е най-често Krumhorn, Dulcian или подобен.

Предният позитив /Rückpositiv, Positif de Récit, Recitativ/ е разположен откъм гърба на органиста, в предната част на църковната конзола, където е поставен органа. От това място секцията буквално е надвиснала над главите на публиката и е в непосредствена близост до нея. Обикновено този позитив е натоварен с две важни функции. Едната се вижда още от името – солиране, а другата е акомпанимента и поддръжката на пеещите в храма богомолци. Тук имаме най-често добре изградена самостоятелна принципална структура, с високата микстура - Cimbel, ако тя липсва в предните две секции. В този случай имаме едно изграждане на плено-микстурната картина триетапно, започвайки най-ниско с главния, по-високо с позитива и най-високо звучащите микстури в предния позитив. Често в такава концепция принципалът е на висока основа – 4' или дори 2'. Освен наличието на принципален хор, тук ще видим доста възможности за избор на цветни флейтови / Spitzgedackt, Rohrflöte, Quintadena/ и щрайхерни регистри, съвсем тихи или по-звучни с темброво разнообразие, което се допълва и от наличието на един или два аликвотни. Тази част е най-подходяща и за провеждане на Cantus Firmus. В повечето случаи предния позитив разполага и със соловия регистър Cornet. Корнетът е съставен от 3-5 смесени широки и принципални реда, между които са и терцов и квинтов аликвот. Той е типичен солов регистър, който в миналото е подпомагал обертоновото обогатяване на езичковите. Във френската органостроителна и композиторска практика, корнетът с неговия терцов тон играе много активна роля в соловите и цветните темброви комбинации, както и в подкрепата и обогатяването на плено-езичковите. В един орган произлизащ от тези традиции ще намерим минимум два корнета, единият от които е в предния позитив. Езичковите регистри обикновено са повече от тези в класическия позитив и сред тях имаме както Trompet, така и солиращи като Oboi, Schalmey, Clarin, или също Vox humana. При липса на отделен Речитатив или Соло- секция, тук може да са разположени испанските тромпети /хоризонтално стоящи/. Освен това тук разполагаме непременно с тремулант. Много често Предният позитив е с повече регистри от главната секция, което се дължи на сложната му цветова и много функционална структура.

Соло- секцията или Речитатив /Expresif, Récit, Solo-Recitativ/ представлява малко отделение, най-често само с няколко регистъра, които са предназначени единствено за солиране, в болшинството случаи с хомофонна фактура и едно-глас. Сред тях са обикновено един или два езичкови – солиращ Trompet и цветен езичков , например Chalumeau, Cor anglais, Rohrschalmey или други. Понякога солиращите регистри са съпътствани от по една или две флейти или Bourdon, за подкрепяне на бързото встъпление на езичковите. В почти всички случаи при френските органи, там стои още един Cornet. Нерядко тази секция се състои само от два регистъра – Trompet 8' + Cornet 5f. В други случаи /най-вече във френските органи/ имаме Соло-секция, където са разположени само

тромпети и бомбарди /Bombards/, начена просто Bobard, Resonance или Solo. Във всички случаи в тази част от органа винаги разполагаме със соло Cornet /Chirumbela.исп./.

В испанските органи често има такава секция, която е изградена изцяло от тромпети – всеки със свой индивидуален тембър /Trompeta Imperial, Trompeta de Batalla, Trompeta Magna, Trompeta de Madera /дървен//. Друга практика в западна Европа /Франция, Англия, Испания/ е построяването на една малка соло-секция в затворена кутия /Echo/. За разлика от така наречения швелер /Schweller, Jalousie/, ехо-секцията е изцяло затворена и създава специфичния ефект на сурдинка или отдалеченост.

Горната концепция се среща рядко в немските органи. Там типично солиращите секции са съчетани с тихи и цветни регистри, в повечето - и с принципали, и обикновено там се намира и швелерът. Това е германският Schwellerwerk, при който кутията /бюфета/ частично се отваря и затваря с жалузи. Такива жалузи намираме на Соло- секциите и в другите национални школи /Swell англ., Jalousie фр./

Тук имаме пълноценна секция с принципална основа, често с микстура /обикновено най-високата/ и ако липсва Cornet – то вероятно ще имаме възможността да го съставим сами. Органостроителите винаги се съобразяват с това изискване на органистите. С високата микстура, тази секция ни дава и добрата възможност да създаваме специфичен принципален остър, искрящ и сравнително тих солиращ тембър. Като към основния Principal 8' или 4' или дори 2' добавим само високия Cimbel, Можем да получим интересен солиращ контраст на принципалните плени в главната и позитивната секции на органа. В тази секция разполагаме още с цветни, изразителни флейтови и щрайхери; винаги ще намерим високи аликвотни, а също и тремулант. Тук е най-често и Vox celleda или друг "тремолиращ" регистър /Unda maris, Pifaro, Schwebung/. И естествено имаме отличната възможност за изразителна динамика с швелера. Езиковите регистри са солови, както при Речитатив-а /Oboe, Schalmei, Vox humana/.

Хор-органът / Chor organ, Chor orgue/ обикновено се разполага ниско, пред самия органист. Той също е малък и често не разполага с принципали. Най-характерните за него регистри са тихи флейтови и гедакти, с които може да се подбират меки и топли тембри за ансамблово свирене и съпровод.

В централна Европа много често се среща още един - Долен позитив /Brustwerk/, който на пръв поглед е сходен с хор-органът, но на практика има самостоятелна солистична функция. Името му идва от ниското разположение -- непосредствено пред органиста.- Тази секция няма голямо разнообразие от меки и закръглени флейтовите тембри, но това се компенсира от възможността за доброто им съчетание с повечето аликвоти, които имаме на разположение /често повече от два/. И въпреки тихата динамика като цяло, аликвотните регистри позволяват отлични солиращи темброви варианти. Тук по традиция се слага един езиков регистър от регален тип /Regal, Trichterregal, Vox humana, Schalmairregal/. Регалите са езикови регистри, произхождащи от ранното Средновековие, където са били използвани като единични или двойни регистри на малък преносим орган, наречен именно Regal, което означава полица, етажерка. Тези тръби са с малки езичета и много къси резонаторни тела. Специфичният им тембър от близо е доста силен и активен, но с квадрата на разстоянието те бързо затихват и при едно сравнително неголямо отдалечаване в залата звучат вече като нежна цигулка. Неудобството им е, че не държат

стабилно настройката и лесно се разстройват. Поставени непосредствено пред органиста, те могат да бъдат достигнати и настроени с едно посягане на ръката.

Една от най-съществените секции в органа е педалната /Pedal/. Тук различните школи отново се разминават в концепцията. Във Франция педалът започва да става пълноценна богата на регистри секция в периода на късния Барок, като и тогава рядко се среща педална секция с по един или два регистъра, единствено за уплътняване на тембрите в баса или използван за статичен генерал бас. В Италия и Испания по същата причина, и с педалиера в така наречената "къса октава" /непълна октава/, а също и с малко или без регистри /окачен педал/, традицията остава до втората половина на XIX в., когато влиянието на късния орган Романтизъм предизвиква повече интерес в тези страни. В централна Европа и донякъде в Англия Педалната секция сравнително рано придобива ролята на "третата ръка". В много случаи там имаме най-богата на регистри част от органа, тембрите тук обладават мощ, обемност, гравитет. Това е фундаментът на принципалния и на флейтовия хор в целия инструмент. Микстурата е не толкова гланцова, колкото обемно-пространствена с мощна и увеличаща пищност. Педалът задължително разполага с цветни, меки и тембри, също гедакти, за плътно и тихо или деликатно водене на басовия глас. Важен елемент са принципал и евентуално езичков с 4', за провеждане на Cantus firmus в първа октава. Богатата педална секция винаги разполага с рацнообразие по вертикал от 16' /32'/ до 4', сред които често са чувственият щрайхиращ Pommer 4' и извънредно красивият пастелен Nachthorn 2', предоставящи разнообразен мек темброви колорит и мелодичност

Нека да обобщим казаните дотук подробности. В историческото развитие органостроенето претърпява едно извънредно "връщане", в идеите на Органовото движение от 30 години на XX в., към ценностите на класическия бароков орган, с неговите индивидуални достойнства на уникален "полифоничен" музикален инструмент. Характеристичната концепция на отделните органи в целия инструмент се изразява в степенуване и контраст между секциите, в малка степен в динамично отношение и в много по-голяма – в темброво. Ще използвам немската терминология, доколкото в България сме свързани с централноевропейската организова култура, а също защото възстановяването на "добрия" орган като идеология се появява именно там и визира главно немската органостроителна школа. Pedal е фундаментът на целия звук. Заедно с най-силните, относително широко мензурирани принципали, микстури и езичкови регистри, той разполага с достатъчно цветен и добре структуриран по височина флейтов хор за самостоятелни сола. Hauptwerk – гръбнак и изцяло завършена принципалната структура в мануалите, със средна мензура. Само основни флейтови и плено-езичкови регистри. Гравитиращ общ тембър. Oberwerk – добре изградена плено- структура със средна принципална мензура, но по-висок и тесен от главния, с меки флейтови и соло езичкови регистри. Основна алтернатива и реплика на Hauptwerk. Rückpositiv – По-малък и по-тесен принципален хор, с много цветни широки и тесни регистри, солови аликвоти, плено- и соло- езичкови. Контрастен на останалите със собствен индивидуален тембър. Brustwerk – съвсем малък, но най-високия принципален хор /често само 2'/. Високи аликвоти, езичкови с малки резонатори, Само флейтовите започват от основа 8'. Той е с най-тесните мензури, включително аликвотните регистри, остър, солиращ, "шпиц" тембър. В много случаи принципалният гръбнак на отделните секции стои в различна височинна позиция. Pedal, Hauptwerk, Oberwerk /Postitiv/, Rückpositiv, Brustwerk са съответно на основа на 32', 16', 8', 4', 2'. Ако е по-малък

инструмент – без 32' и няма Rückpositiv или Brustwerk. Възможно е и степенуване в 16', 8', 4', 4'. Всяка от секциите, обаче има 8' флейтов регистър като фундаментна основа.

Много-мануалният инструменти в никакъв случай не е просто сбор от няколко органа. Относителната самостоятелност на всяка от секциите контрастира и допълва останалите, създава яркост, обемност и пластична гъвкавост на звука. Проф. Ф. Клинда по един превъзходен начин определя три уникални същности на този контрастен многопластов звук: 1. Като звуково и пространствено контрастиращи петна, тембрите си взаимодействат както в бароковия оркестър - един с друг, един върху друг и противостоящо. 2. При свързването на отделните темброви групи, те създават нов общ звук; динамичен и звуково-функционален поглед в пространството на залата. 3. Те са основа на многообразните варианти на изпълнението в диалозите и триата.

Концепцията за отделните секции е въпрос на естетически, акустични и функционални възможности, които се предоставят на органостроителя. Всеки отделен инструмент има своите собствени дадености, въпреки общоприетата концептуална идея. Тук ще представя диспозицията на два органа – френски бароков и съвременен немски.

Alexandre Thiery, Paris, St. Louis des Invalides, 1687

Grand orgue
Positif
Récit

Montre 16'
Montre 8'
Cornet 5x
Montre 8'
Bourdon 8'
Trompette 8'
Bourdon 16'
Praestan 4'
Bourdon 8'
Flûte 4'
Dessus de Flûte 8'
Nazard 2 2/3'
Praestan 4'
Doublette 2'
Grosse Tierce 3 1/5'
Tierce 1 3/5'
Nazard 2 2/3'
Larigot 1 1/3'
Écho Doublette 2'
Fourniture 4x
Bourdon 8'
Quarte de Nazard 2'

Cymbale 3x
Cymbale 3x
Tierce 1 3/5'
Cromorne 8'
Cornet 2x
Cornet 5x
Voix humaine 8'
Cromorne 8'
Fourniture 5x
Cymbale 5x
Trompette 8'

Pedal
Clairon 4'
Flûte 8'
Voix humaine 8'
Trompette 8'

Paul Ott, Rechlinghausen, Christuskirche, 1960

Pedal
Hauptwerk
Oberwerk

Prinzipal 16'
Quintade 8'
Metalgedackt 8'
Subbaß 16'
Prinzipal 8'
Quintade 8'
Oktave 8'
Rohrflöte 8'
Prinzipal 4'
Gedakt 8'
Oktave 4'
Holzflöte 4'
Oktave 4'
Gemshorn 4'
Oktave 2'
Pommer 4'
Nasat 2 2/3'
Nasat 1 1/3'
Nachthorn 2
Oktave 2'
Sesquialtera 2 f.
Rauschpfeife 2 fach

Waldflöte 2'
Scharff 3-5 f.
Mixture 3 fach
Rauschpfeife 2 f.
Dulzian 16'
Posaune 16'
Mixture 5-6 f.
Vox humana 8'
Trompete 8'
Trompete 16'
Clarinet 4'
Trompete 8'

Brustwerk
Holzgedackt 8'
Blockflöte 4'
Prinzipal 2'
Terz $1 \frac{3}{5}$ '
Quinte $1 \frac{1}{3}$ '
Oktave 1'
Zimbel 3 f. $\frac{1}{2}$ '
Trichterregal 8'